

ARXIOUS PATRIMONIALS. PROPOSTES DE TREBALL

Per M^a ÀNGELS ADROER I PELLICER
i PERE GIFRE I RIBAS

Que en aquestes jornades s'hagi reservat un apartat als arxius privats podria semblar un signe de normalitat en el món de l'arxivística catalana. La realitat, però, és una altra. És poc el que s'ha fet, i els historiadors, generalment, desconeixen aquests fons o els obliden de manera sistemàtica. No és, però aquest el moment de plantejar aquests problemes, sinó que anem a tractar una varietat específica: els arxius patrimonials agraris.

Per caracteritzar aquests arxius hem de recórrer a la normativa jurídica vigent. En qualitat d'arxius privats, la **Llei d'Arxius** del Parlament de Catalunya (**Llei 6/1985**) els contempla com una part del conjunt documental català i els defineix atenent a la seva propietat: per oposició als arxius de titularitat pública (art. 11). Hem discutit aquesta caracterització en una altra banda i ens sembla que l'element definitori és el derivat del **fons documental**, i no la titularitat jurídica. Tenint present aquest aspecte, entenem per arxius patrimonial agrari el **conjunt documental generat per una família o famílies com a resultat de la formació-disgregació-administració i transmissió de béns, bàsicament, d'origen agrari**⁽¹⁾.

1. ELS ARXIOUS PATRIMONIALS DE L'EMPORDÀ

Fins que no disposem d'un cens dels arxius, públics i privats, no podrem ser exhaustius en el seu recompte. Amb tot, anem a recordar i donar a conèixer fons oblidats per la historiografia empordanesa i catalana. La tria serà arbitrària, i amb moltes mancances, però compleix la finalitat de presentar diferents tipus, alhora que algunes possibilitats per a la investigació. Fem constar, també, que alguns fons documentals els ometem ja que són objecte d'altres conferències recollides en aquest mateix volum.

1.1. Arxius patrimonials senyorials. Els grans arxius senyorials es troben lluny de l'Empordà, com a resultat de la política matrimonial que, en els segles moderns, portà els seus propietaris a emparentar amb la noblesa castellana (cas dels comtes d'Empúries) o a fixar la residència en els seus «estats» més importants.

—L'arxiu dels comtes d'Empúries actualment es troba a la Casa de Pilatos de Sevilla, formant part de l'arxiu dels Medinaceli⁽²⁾. Disposa d'inventaris parcials de la documentació, fet que obliga els investigadors a recórrer a les regestes-inventari dels arxivers siscentistes Busquets i Llobet. Tot i estar obert a la investigació, ofereix, doncs, la dificultat de tenir una mínima part inventariada.

El seu fons aplega la documentació generada pel comtat d'Empúries i els seus comtes: Des de diplomes, feus, castells i llocs, fins l'administració de justícia, passant per la tresoreria i la documentació familiar.

—L'arxiu dels vescomtes de Rocabertí és a Palma de Mallorca i permet de ser consultat⁽³⁾.

—A la secció de Patrimonials de l'Arxiu de la Corona d'Aragó s'hi troba dipositat l'arxiu del marquès de Sentmenat. Es pot accedir a la documentació gràcies a un inventari provisional confeccionat per Eva Serra. Aquest fons ofereix important informació de les terres de l'Empordà donat que el 1824 el patrimoni Sentmenat havia incorporat els béns Meca-Guimerà-Rocabertí⁽⁴⁾. Les dades fan referència als molins de Jafre, Sant Mori i Belcaire, als masos i terços de Belcaire i, de manera continuada, a l'heretat dita la Casanova de Belcaire.

—D'altres fons consultades els trobem també en la dita secció de Patrimonials de l'ACA, com l'arxiu dels Vallgornera; o a l'Arxiu Històric Municipal de Barcelona, ca l'Ardiaca, on es troba l'arxiu del marquès d'Aguilar Margarit i de Biure, sense inventariar. Actualment, l'Arxiu Nacional de Catalunya porta a terme un procés de captació d'aquest fons; amb tot, però disposem de poques referències al respecte⁽⁵⁾.

1.2 Arxius patrimonials de pagesos i hisendats. Mentre els arxius anteriors són coneguts, i alguns estudiats, pels historiadors, els arxius generats per pagesos i hisendats no han tingut la mateixa sort, tot i oferir grans possibilitats per al seu estudi. Anem a comentar-ne uns quants.

1.2.1. L'any 1985 començarem el procés d'inventariació d'arxius patrimonials de les comarques gironines. L'any 1986 havíem aconseguit inventariar-ne 29. D'entre aquests n'hi ha uns quants d'empordanesos: Argemí-Abadal de Rupià-Foixà, Notari de Lladó, mas Pi de Santa Cristina d'Aro, Pasqual de Lladó, Puig-Massanet de Vilafant i Viader de Parets.

A més d'aquests arxius amb documentació de l'Empordà i conservats a l'Empordà, n'hi ha d'altres amb la casa pairal lluny de la comarca, però amb un fons documental que hi fa referència. Es tracta de patrimonis que, per compra o casament o herència, han acabat confluint en d'altres de més grans: així, el patrimoni Briolf i Cugulanyes a l'arxiu Adroer de Viladasens i el patrimoni Tarrats de Romanyà a l'arxiu Thomas de Sant Jordi Desvalls.

Que hàgim inventariat aquest arxiu és aleatori, depenia sempre del coneixement de la seva existència i, sobretot, de les facilitats d'accés. La

mostra és prou representativa si del que es tracta, i aquesta és la nostra intenció, és de donar una visió dels fons dels arxius patrimonials i assenyalar-ne pautes de treball.

El volum documental existent és sumament important, únicament manca **donar-lo a conèixer i facilitar-ne l'accés als investigadors**. Sabem que gairebé a cada poble n'hi ha, i més d'un; per posar uns exemples, a Borrassà: Can Bonal, Can Fort, Can Batlle i, probablement, en trobaríem d'altres; a Lladó: Cal Notari, Can Pasqual, Can Vayreda, i podríem seguir amb d'altres pobles. Som conscients, però, que només serà possible conèixer aquests fons quan disposem d'un cens d'arxius a nivell de país; tasca a la qual haurien de contribuir les institucions i els particulars, amb la finalitat de donar a conèixer i conservar una part important del patrimoni històric i documental. Si aquest paper servís per desvetllar el coneixement i l'interès per aquests arxius, hauríem assolit els nostres objectius.

1.2.2. Al costat d'aquests arxius que resten on han estat generats, d'altres han anat a raure a arxius públics o privats oberts a la investigació: L'Arxiu Puig-Salellas, inventariat i dipositat a l'Arxiu Comarcal del Baix Empordà; l'Arxiu del marquès de Camps, inventariat i dipositat a l'Arxiu Municipal de Salt; l'Arxiu de Casa Carles, inventariat i incorporat a l'Arxiu Diocesà de Girona; els llibres, manuscrits i papers de la Biblioteca i Arxiu del Palau de Peralada i, per últim, els fons de manuscrits de la Biblioteca de Catalunya-Arxiu Junta de Comerç i de Ca l'Ardiaca.

2. EL FONS DOCUMENTAL.

Bona part de la documentació guardada en els arxius patrimonials és d'origen notarial, eclesiàstica o municipal. En general, la primera pot ser localitzada en els Arxius de Protocols; però, la ingent feina que comporta el buidatge generat per la documentació de patrimonis al llarg de sis o set segles pot ser estalviada amb els arxius patrimonials. Per l'investigador, a més de la facilitat i rapidesa, ofereix un altre avantatge, **la coherència del fons documental**: sovint ordenat amb el pas del temps, de manera orgànica, però alhora funcional, fet que facilita la recerca i la interpretació.

Les cronologies de les sèries són variables, solen arrancar del segle XIII, quan s'instaura el notariat, i arriben fins a l'actualitat. N'hi ha que disposen de documentació anterior: el còdex carolingi de Can Viader, datat entre 950-1050, és el document més antic dels arxius esmentats anteriorment. Si bé d'aquest primer període la documentació és escassa, augmenta durant els darrers segles medievals i entrada l'època moderna no para de créixer el paper que, progressivament, des de mitjans segle XVII va substituint el pergamí.

La presència de documentació d'origen municipal o eclesiàstica s'explica pel fet que algun membre de la família hauria desenvolupat algun càrrec en els destins de la Universitat o d'algun ofici o funció parroquial: ja sigui com a obtentor d'algun benefici o causa pia, o com a familiar del Sant Ofici. Tanmateix, però, no és estrany de localitzar entre els arxius patrimonials un altre tipus de documentació municipal o eclesiàstica que té poc a veure amb el desenvolupament de càrrecs i oficis.

La conservació dels arxius patrimonials, fent extensible la nostra experiència, i amb algunes excepcions, es pot considerar òptima. És clar que aquests arxius han hagut de passar moltes penúries: saquejos, guerres i,

darrerament, la incultura de nous propietaris urbans que menyspreen allò que no és modern. Podríem explicar moltes anècdotes sobre el que han fet els propietaris per salvar la documentació, des de col·locar-la en pous secs, en estables, fins a enterrar-la sota terra⁽⁶⁾.

2.1. Documents específics dels arxius patrimonials agraris

Oferir la totalitat del ventall documental que presenten els arxius patrimonials fora desmesurat i fora de lloc⁽⁷⁾. En aquest apartat només farem referència a la documentació que **únicament** es troba en aquests arxius donat que de la resta, ja sigui municipal, notarial o eclesiàstica, se'n parla en altres apartats d'aquest mateix volum.

2.1.1. *Llibres mestres*. Es tracta de registres de documents amb les dades essencials i amb les referències per a poder ser localitzats. Sovint són un reflex de l'ordenament del propi arxiu.

La redacció dels llibres mestres ha estat encarregada a personatges lletrats de la família (en general eclesiàstics) o també notaris. En el cas de grans patrimonis, acostuma a ser obra del mateix administrador.

Generalment, els llibres mestres daten de finals del segle XVIII i del segle XIX. Aquestes dates obeeixen a un moment de transició en la titularitat jurídica de la propietat, al temps que sembla haver existit una reacció senyorial; en aquests moments els emfiteutes necessiten disposar dels títols i drets per afrontar aquesta darrera envestida i obtenir la propietat plena d'aquells béns que els foren concedits en emfiteusi en els segles medievals.

No és d'estranyar, però, trobar llibres mestres anteriors a aquests anys. L'origen d'aquests és un altre. Obeix a la necessitat dels nous propietaris, quan han augmentat el seu patrimoni, de conèixer l'existència i la localització dels títols de propietat recentment adquirits.

2.1.2. *La correspondència*. De temàtica molt diferenciada segons els arxius; predomina el caràcter familiar, referències relatives a l'explotació del patrimoni: collites, comercialització, etc. Semblant a la que el procurador Alabau adreça a Maria de Puig i Diern a principis del segle XIX:

«Acá el tiempo es bueno y los trigos siguen bien, pero falta de compradores por el riego, y no quieren dar más que 18 pesetas; he vendido en Pinell y al mismo precio siete vessanas más y lo poco que ha quedado lo he sembrado y daré a tercio, que habrá para los cerdos. Nunca hubiera creído se huviese (sic) vendido a este precio»⁽⁸⁾

També trobem referències puntuals a fets i esdeveniments importants, locals o generals, així com interpretacions de la situació política, sobretot en el segle XIX. Tanmateix s'hi localitzen evidències sobre el funcionament polític, oligàrquic i pràctiques caciquistes. Un bon exemple en són les cartes de l'Arxiu del Marquès de Camps⁽⁹⁾.

2.1.3. *Plànols geogràfics de les propietats*. Els plànols geogràfics, juntament amb la tècnica agrimensora, tindran un gran desenvolupament a partir de les desamortitzacions. És una documentació valuosa del moment que permet de localitzar la propietat, a partir d'accidents geogràfics i de la pròpia toponímia. Amb tot, però l'agrimensura és una tècnica poc desenvolupada fins al segle XIX i sovint hi ha el recurs a la «tradició i el costum».

2.1.4. L'explotació indirecta de la terra. A partir del moment que un patrimoni és inabastable per al treball d'una família, sorgeix la necessitat de cedir part de l'explotació. Entrada l'època moderna, i amb anterioritat, esdevindrà una pràctica quotidiana entre els grans hisendats, que d'aquesta manera obtindran una renda de la cessió de les terres, ja sigui en diner, ja sigui en espècie. Les formes més usuals, amb variants segons les contrades, són els arrendaments a parts de fruits i a preu acotat.

–Els arrendaments **a parts de fruits** («parceria»). Aquest document, que pot ser localitzat en els Arxius de Protocols, disposa en els Arxius patrimonials d'un important complement, en tant que molts contractes no eren expressament protocol·litzats, sinó que serien efectuats en forma de **contracte privat** entre arrendador i arrendatari i amb la presència de testimonis, fent constar en l'acabament que *«se fa lo present paper duplicat volent tinga tanta forsa y valor com si fos fet per mà de Notari, obligant-nos una part y altre cumplir tot lo que expressa la present capitulació»*⁽¹⁰⁾.

Malauradament, però, d'altres s'efectuàrien de forma i no n'ha quedat constància.

–Els arrendaments **a preu acotat**. Més que a la introducció de pràctiques en què el benefici va prenent forma, els arrendaments a preu acotat obeeixen a cobrir una funció bàsica: l'obtenció de diner immediatament, ja sigui per pagar unes pensions de censals, unes talles, uns censos o un dot o una llegítima.

2.1.5. La comptabilitat. L'administració del patrimoni genera un gran volum documental, amb tota probabilitat la part més important és la que agrupem sota el terme «comptabilitat». Els grans patrimonis disposem d'una figura intermèdia entre el propietari i els masovers, l'administrador o procurador que ha de donar comptes, puntualment, al propietari. Aquest personatge sol tenir una gran ascendència sobre la família propietària i és escollit entre el clergat rural, els homes de lleis o els ex-seminaristes.

La comptabilitat queda reduïda a les entrades i despeses, amb **llibres majors** que hauran de ser presentats als propietaris i amb esborranys per al propi enteniment. S'anoten les produccions dels masos (terços i parts convingudes), la comercialització, dels jornals pagats, les despeses de taula (cuites de xocolata, bacallà, sal...), les adquisicions d'eines, bestiar, etc. També, entre aquestes anotacions, es poden trobar interessants contractes com el que hem localitzat entre els papers de Casa Carles:

Josep Sans es lloga, l'any 1714, per majordom de la barraca del Bosc a Torroella de Montgrí i per *«treballar lo dit Joseph Sans tot lo temps en profit del dit Dr. Puig ab un, o, dos parells de bous per manar las terras que li assenyalarà dit Puig y tot lo fruyt quedarà del dit Dr. Puig»*. La dona de Joseph Sans quedava obligada a *«cavar cuynats y xircolar i arrebossar canam»*. Per això se'ls remunerava cedint-los: 8 quarteres de forment, 4 quarteres de mestall, 12 bótes de vi claret, 18 lliures, 1 quartà de sal i terra per conrear mitja quartera de faves, un quartà de gra de canem, un quart de vessana d'hort. *«Y tots los dits grans se ha de comprar a sos gastos»*⁽¹¹⁾.

2.1.6. *Dietaris, memòries, reculls*. Sortosament, per l'Empordà, disposem de les Memòries de Sebastià Casanovas, editades pel matrimoni Geli-Anglada⁽¹²⁾, i el recull d'Antoni Pou⁽¹³⁾ que ens explica l'entrada dels «gavatxos» a l'Empordà durant la Guerra Gran, situant l'acció del seu relat a Vilanant. Hi ha altres manuscrits, l'interès dels quals resta per estudiar. Sabem que a Can Genover de Pins hi ha un manuscrit, igualment com a Can Lloses de Besalú, amb dades referides a l'Emporda⁽¹⁴⁾. No podem deixar de citar la **Biografia o explicació del arbre geneològich de la descendència de casa Heras de Puig**⁽¹⁵⁾, escrit per Miquel Heras de Puig i publicat a Girona en 1857 (!).

Aquí en volem presentar un altre d'inèdit, el **Recull de la família Domènech**⁽¹⁶⁾, conservat a la biblioteca Palau de Peralada. S'hi contenen els avatars i tribulacions d'una família que sorgeix de Mollet de Peralada, disposa de propietats a Roses i també a Sant Feliu de Guíxols. El recull abraça des del segle XVI fins al darrer decenni del XVII.

L'autor, Fèlix Domènech, és l'hereu del patrimoni i escriu durant la segona meitat del segle XVII, amb referències a fets quotidians i decisius per a la contrada: l'entrada del francès, els allotjaments, les penúries i també les gestes destacables dels familiars. Amb tot però, com la majoria d'aquests relats, té un elevat contingut d'autojustificació davant la seva descendència. Cal explicar per què s'ha reduït el patrimoni:

«(...) lo que jo he venut y empenyat hés estat per conservar lo que queda de la hizienda. Que cinó agués llevat un bras, lo cos se fóra mort y advertint que ya mon pare havia desmembrat de la hizienda lo mas Pujol y lo mas Olives...»⁽¹⁷⁾.

Hi ha d'altres tipus documentals en els arxius patrimonials, de curiosos com receptes per guarir malalties o com preparar suculents àpats fins a jocs i entreteniments.

3. PROPOSTES DE TREBALL EN BASE ALS ARXIS PATRIMONIALS

La nostra intenció no és la de recordar les possibilitats historiogràfiques de la documentació dels arxius patrimonials. Primerament, perquè la documentació notarial fa temps que ha rebut una gran atenció per tant, sobretot, de la historiografia francesa i a l'estat espanyol només cal recordar les «Jornadas de Metodología Histórica Aplicada»⁽¹⁸⁾ celebrades a Santiago de Compostel·la. Segon, perquè hem cregut més operatiu fer la proposta a la inversa; a partir dels interrogants plantejats per l'exigua historiografia empordanesa i per la historiografia catalana, assenyalarem les línies d'investigació que poden trobar, totalment parcialment, resposta en l'estudi dels arxius patrimonials.

De bon principi som coneixedors de les limitacions de les fonts patrimonials, tant per la seva localització com per la seva representativitat; al mateix temps, però, ofereixen un important avantatge: permeten de baixar la investigació a la microanàlisi, allà on és més fàcil de discernir mecanismes i actuacions que en un àmbit més general són difícilment destriables.

3.1 *La comunitat pagesa i els processos de diferenciació.*

Datar amb precisió és una obligació de l'historiador. Aquesta és una tasca immediata per a la fixació dels diferents processos operats en el si de la comunitat pagesa i que comporten la seva diferenciació definitiva. La crisi baix-medieval suposa el moment decisiu, per bé que els enfrontaments entre els diferents grups de la societat pagesa catalana venen de lluny. Analitzar aquests mecanismes i la cronologia podria explicar, en part, el paper jugat per l'Empordà en les guerres pageses del segle XV.

Amb posterioritat als fets bèl·lics amb què acaba el període medieval, cristal·litza una nova situació jurídica en el camp català. Aquella pau i tranquil·litat que la Sentència arbitral de Guadalupe iniciativa, segons una imatge acumulada pel pairalisme i transmesa per la històriografia, ha estat posada en dubte. Al si mateix de les comunitats es produeixen processos divergents i contradictoris que porten a una minoria a prendre les regnes de la comunitat, mentre la majoria es veu abocada a l'endeutament. Les causes són diverses, des de les purament internes a cada unitat familiar (necessitats immediates de pagaments de dots o lligítimes, retorns de diners, o minoritats i tutories) a les comunes a la pagesia (meteorologies adverses que posen en perill la reproducció de la mateixa explotació, existència de bandositats, la detracció de la renda, sense oblidar saquejos, pillatges i allotjaments propis de tot temps de guerra, sobretot després de 1659 quan l'Empordà esdevé frontera⁽¹⁹⁾. Caldrà analitzar quines han estat les causes decisives en cada moment; el resultat, però, és conegut: el fossat existent entre la petita franja superior de la pagesia i la resta es va eixamplant⁽²⁰⁾.

Per resoldre aquestes qüestions plantejades, caldrà analitzar casos concrets dins del marc general de la comunitat. Però, sobretot, ens sembla del tot imprescindible estudiar el que representa el **crèdit i l'endeutament**⁽²¹⁾ en els diferents pressupostos familiars i les causes reals que hi han abocat. Això només serà possible quan deixem d'estudiar l'endeutament i el crèdit des del punt de vista del censalista, i ho serà quan analitzem les comptabilitats i llibres mestres de pagesos. I parlar especial atenció en la data significativa de 1750, quan arran d'una pragmàtica reial les pensions dels censals passaven del 5% al 3%, quina ha estat la reacció dels censataris? D'altra banda, les pensions eren pagades amb puntualitat? Són molts els interrogants que es plantegen i la documentació patrimonial amb **memorials dels censals**, llibres destinats totalment a tenir cura del seu seguitament i els mateixos rebuts del pagament de les pensions possibiliten aquesta anàlisi empírica i efectiva.

La condició jurídica de les persones és un tema inacabat en la historiografia, i l'Empordà un bon laboratori d'assaig. Qui és remença? Què suposa la condició remença? Tot analitzant documentació patrimonial trobem casos de definicions **d'homes propis** i també «**d'entrades i eixides**» (remença?) en el segle XIV i en el XV; de la mateixa manera que trobem pagesos de remença en el segle XVII, XVIII o XIX, fins i tot pagesos que l'any 1802 reconeixen pagar 3 sous anuals pels 6 mals usos al senyor de Calonge⁽²²⁾. Quins són els pagesos que s'han redimit abans de Guadalupe? La resposta caldria situar-la en un mapa de les jurisdiccions senyorials. D'altra banda, queda per comprovar si la condició remença o els diferents termes emprats (homes propis, solius i afocats) en els capbreus, en el XVIII i en el XIX, són pur formulisme i residus feudals⁽²⁾.

La projecció a l'època moderna d'un sector de vells remences, els «pagesos grassos» si utilitzem la terminologia de Jaume Vicens, seria clara: ampliació del patrimoni i obtenció de títols de privilegi: Ciutadans Honrats de Barcelona, sobretot, i de Girona, però també de donzells, cavallers o nobles. Un fet significatiu el representa la concessió del privilegi de cavaller a favor de Salvador de Puig i Diern, l'any 1759, entre d'altres mèrits, pel seu «crecido patrimonio con que podeis haceros visible entre la principal nobleza»⁽²⁴⁾. La notorietat la conferia la propietat de 1.247 vessanes de terra, repartides en set masos situats a Torroella de Montgrí, el veïnat dels Recs, Albons, Fellines i Serra. Paral·lelament, l'augment del patrimoni i l'obtenció d'algun títol comporta l'engrandiment de la vivenda familiar i, en el millor dels casos, disposar de casa a Girona o Barcelona. L'absentisme va prenent forma entre els seus hàbits de conducta. Els que resten al davant de la hisenda familiar, que són majoria, ho fan de grat? O s'hi queden el patrimoni no és suficient per portar una vida quasi-nobliària? En quin límit podem situar el patrimoni capaç de permetre l'absentisme i el rendisme? És clar que sempre dependrà de la situació dels seus masos, si a la Plana cerealícola i productiva, o als aspres i terraprims amb presència de l'olivera i la vinya.

3.2 La propietat i l'explotació de la terra.

Disposem d'importants estudis sobre la propietat de la terra⁽²⁵⁾. A partir dels Cadastres i Amillaraments, Y. Barbaza ha estudiat el litoral empordanès, A. Estalella ha ampliat el marc a la «província» per dates més recents. En base a la contribució rústica pagada en la segona meitat del segle XIX, R. Congost estudia els majors contribuents gironins.

Aquest estudis, i d'altres, suposen propietats ja establertes, manquen treballs que permetin veure els períodes de formació. Les fonts a emprar seran bàsicament notariales i patrimonials, les úniques que depassen el marc estrictament senyorial (que ens donen els capbreus) i el marc municipal (cadastres i amillaraments que no sempre s'han conservat). Les dificultats de treballar amb la documentació puntual i localitzada podrien ser obviades si s'iniciava una enquesta per unes zones concretes i prèviament delimitades, sense oblidar la complementarietat dels capbreus, cadastres o amillaraments.

No sabem massa del sistema agrari empordanès⁽²⁶⁾. A partir dels estudis de P. Vilar i M. Duran podem situar l'Empordà en el conjunt de la Catalunya moderna, i el panorama es complementa amb els treballs d'Y. Barbaza i J. Surroca sobre el conreu de l'arròs. Per al XIX, els estudis són més puntuals o sectorials; amb tot, la tesi de llicenciatura de D. Armengol forneix un marc que cal complir, amb estudis sobre l'emprenedora burgesia agrària empordanesa, cas de R. Garrabou, o de comptabilitats agràries, com l'estudi d'E. Sagué. Tot i aquestes valuoses aportacions sobre l'utilitat agrícola, el component ramader tema recurrent en la literatura agronòmica del s. XIX, els conreus i les collites, queden molts buits per omplir.

Per al segle XIX empordanès s'ha parlat de «revolució agronòmica»⁽²⁷⁾ i també del dinamisme de la seva burgesia agrària, exemplificat en la posada en funcionament de la Granja Experimental de Fortianell i amb organismes i associacions, també òrgans de premsa, que donarien ressò a les seves iniciatives. Tal com fa anys va posar de manifest M. Morineau⁽²⁸⁾, una cosa són els efectes i l'altra les realitats; fins a quin punt l'experimentació portada a terme a Fortianell era després portada a la pràctica? I el que és més important, hi ha una generalització d'aquestes noves tècniques agrícoles entre els propietaris empordanesos? Si ens atenem a la insistència del **Bien del País**

o **La Granja** a recomanar la utilització de conreus restauradors, userda o rave-bleda, o en el canvi de l'utillatge, arades o la simple utilització del roc de batre com a element substitutori de les batolles o dels animals, difícilment, a l'Empordà del segle XIX, es passaria de la revolució agronòmica a la revolució agrícola. Però, això cal comprovar-ho.

Sobre l'explotació de la terra, per als propietaris no-explotadors, sembla clar que la forma econòmica més favorable era l'arrendament a part de fruits⁽²⁹⁾ la parceria que en aquestes contrades adopta unes formes lleugerament diferents). No és estrany, però, tampoc de trobar arrendaments a preu acotat; el capital urbà, a vegades, també pot sentir l'atracció del guany fàcil, sobretot en conreus especulatius. En general, però, aquest capital afluïx davant la perspectiva d'un negoci posterior; sovint, i ho hem dit abans, aquest contracte apareix en moments de dificultats per la pagesia de les quals pretén aprofitar-se el capital urbà que, de seguida, en cas de fer-ne amb la presa cobejada, esdevindrà rendista. L'arrendament a preu acotat és el resultat de la necessitat per part dels propietaris, i de l'especulació per part dels arrendataris.

Lligat amb l'explotació indirecta de la terra es planteja el cas dels parcers i l'estabilitat en el mes arrendat. Fins a quin punt és certa la imatge idíl·lica del pairalisme català que ens presenta un parcer lligat al mas i a la família propietària de manera harmoniosa?

De la mateixa manera que cal prestar atenció als parcers, cal també estudiar el paper dels jornalers, mossos, bovers, pastors, criats, dides, etc. Qui són? Què fan? Procedència social i geogràfica, i les soldades percebudes. Són molts els aspectes per analitzar entorn del mas com a unitat d'explotació; no val seguir repetint tòpics, és hora de contrastar empíricament afirmacions idealistes i poc reals.

L'explotació pagesa es veu sotmesa a un seguit de despeses, algunes relacionades amb la pròpia auto-reproducció, d'altres, però, suposen un travessament de renda vers l'Estat o el propietari (senyor útil) o el senyor directe. A partir de les comptabilitats pageses és possible de veure el pes de la part del delme i la primícia, les tasques i altres prestacions, així com el cadastre i els vintens i trentens en el pressupost familiar. Coneixent el que suposa aquesta «detracció», podrem entendre alguns aspectes de la mobilitat dels parcers i, també, probablement, algunes causes del recurs al crèdit.

3.3. L'actuació d'un grup social. Els hisendats, una classe pagesa?

Amb la diferenciació en el si de la comunitat pagesa, un grup sorgit d'aquesta ha obtingut un important patrimoni que es troba en l'origen del seu poder social. Poder que es representa en múltiples maneres, però bàsicament allà on es dona la representació és a nivell de la comunitat: la parròquia i el municipi.

N'hi ha prou de llegir en els **Llibres d'Acords** i en les **Conclusions** de les Universitats, allà on s'han conservat, la repetició constant dels mateixos noms. Noms que es corresponen amb aquesta franja superior de la pagesia, propietaris d'un o més masos, fet que els atorga certa ascendència damunt la comunitat⁽³⁰⁾. Però, també els trobem a la parròquia⁽³¹⁾, ja sigui en forma de patronatge de beneficis, ja sigui figurant entre les principals aportacions econòmiques de l'obra de l'Església o ja sigui de manera més vistosa, pel lloc que ocupen en les processons, o en les diferents celebracions litúrgiques, amb banc propi inclòs, i fins i tot pel lloc preferencial de què gaudeixen els seus morts. La representació del «poder» d'aquests notables locals és variada i ben

aviat depassarà l'àmbit constret del municipi i la parròquia; penseu, si més no, en les diferents eleccions del segle XIX i XX quan el seu suport és imprescindible als candidats a Madrid i, alguns, són també candidats.

És, sobretot, en els moments de trasbals polítics o bèl·lic quan es mostren de manera diàfana les actituds i comportaments d'aquest grup. Seria il·lustratiu d'analitzar diferents períodes, des de la Guerra Civil catalana de 1462-1472 fins a la Guerra de Secessió, la Guerra de Successió, la Guerra Gran o la del Francès: només d'aquesta manera seria possible d'avaluar les homogeneïts del grup. En el segle XIX. L'enfrontament entre carlins i liberals és definitiu per a trencar aquest grup? Fins a quin punt s'adopta una o altra via? Es pot parlar d'una geografia carlina contra una geografia liberal, republicana i federalista?

Al costat de les actituds mostrades en aquests moments, obligades en alguns casos, podem analitzar-les també de manera quotidiana, com poden ser les aliances davant esdeveniments i fets més concrets que afecten interessos i patrimonis. Homogeneïtat de comportaments davant les agressions del senyor del lloc; però, divergències en altres moments amb enfrontaments en forma de bàndols en el si mateix d'un poble⁽³²⁾ o d'aliances contra-natura entre propietaris i senyors a l'Empordà arrosser del XVIII⁽³³⁾.

3.4. La ideologia: el pairalisme

Sovint s'ha analitzat, d'una manera més o menys literària, el pairalisme com a ideologia pròpia d'aquest grup d'hisendats; amb connotacions pròpies del país, però també amb elements comuns al conservadorisme europeu del moment. Més que rastrejar els orígens i veure els paral·lisme, interessa estudiar la transmissió ideològica, en tant que legitimadora d'uns interessos i unes situacions concretes en el camp català.

I. Terrades⁽³⁴⁾ a partir dels punts de lectura dels membres de la família del Cavaller de Vidrà, ha iniciat el camí amb una tècnica nova, però fràgil. De tota manera, cal valorar la seva aportació pel que suposa de pas endavant respecte els llistats-inventaris de biblioteques. Amb tot, però, d'altres fonts poden donar més joc, tals com la correspondència, els dietaris, les anotacions, etc. que sempre s'hauran de confrontar amb les actituds realment adoptades. Caldrà estudiar la concreció de la ideologia en fets pràctics i quotidians, no únicament al nivell teòric.

NOTES

- (1) Vegeu M. A. ADROER, P. GIFRE; «Arxius privats i arxius patrimonials a Catalunya». Ponència presentada a les **Primeres Jornades d'Arxivística de Catalunya**, Ribes de Freser 15-17 de maig de 1987. En premsa.
- (2) Sobre el fons de l'arxiu dels ducs de Medinaceli es pot consultar els dos volums de J. GONZÁLEZ MORENO: **Catálogo del Archivo de la Casa Ducal de Medinaceli**, Sevilla, Instituto de Estudios Sevillanos-Diputación Provincial, 1969 i 1973. Una visió de la formació i organització històrica de l'arxiu en la tesi doctoral d'A. SÁNCHEZ GONZÁLEZ; **Historia del Archivo Ducal de Medinaceli**, Sevilla, 1986. Manuscrit que hem pogut consultar a l'Arxiu Municipal de Castelló d'Empúries.
- (3) Vegeu, en aquest mateix volum, el treball d'A. PADROSA, J. CLAVAGUERA sobre la Biblioteca i l'Arxiu del Palau de Peralada.
- (4) «El 1824 quedaven incorporats al patrimoni els béns Meca-Guimerà-Rocabertí, amb la qual incorporació passava a ésser absorbit pel marquès de Sentmenat: la renda de la casa Cardona-Rocabertí a l'Empordà: parceries, delmes i censos de Sant Mori, Verges, Bellcaire, Sant Sadurní, Torre de Banyeres, una casa de Girona» a E. SERRA; «Evolució d'un patrimoni nobiliari català durant els segles XVII i XVIII. El patrimoni nobiliari dels Sentmenat» a **Recerques** 5 (1975), p. 42. D'altra banda, els fons d'aquest arxiu han permès d'escriure un dels treballs més decisius sobre el segle XVII català, E. SERRA; **La societat rural catalana del segle XVII: Sentmenat. Un exemple local del Vallès Occidental (1590-1729)**, 2 Vols. Tesi Doctoral presentada a la Universitat de Barcelona, 1978. Editada l'any 1988 per Editorial Crítica.
- (5) Vegeu, si més no, la minça ponència que Casimir Martí va fer arribar a les **Primeres Jornades d'Arxivística de Catalunya**.
- (6) Un exemple de la cura tinguda dels fons patrimonials es pot veure en el text següent: «Ab acte rebut en la Notaria de Calonge, als vint y quatre mars del any 1638, qual acte era pergami, per la ocasió de la Gerra contra la Fransa y per lo temor de què ab las avingudas dels francesos, foren enterrats tots los actes y papers de esta casa y com per la humitat de la terra se hagués quasi del tot consumit o resclutit dit acte de venda, que per esta rahó, y perquè no se acabàs de perdre **lo feren transcriurer** per lo Dr. Joseph Mató y Geli, notari del Castell de Calonge...» (Biblioteca Palau de Peralada (BPP). Ms. **Arxiu de Escripturas del Mas Rossalló de la Costa**, situat al veïnat del Vilar del terme de Calonge, Reg. 48.011, p. 15v.)
- (7) En L'APENDIX I presentem, de manera nominal, els tipus documentals que, més freqüentment, poden ser trobats en els arxius patrimonials.
- (8) Arxiu Diocesà de Girona-Arxiu Casa Carles (ADG-ACC). Lligall en foli 6. **Index arrendaments. Poders. Capbreuacions. s. XVII-XX**. Carta de 24 d'abril de 1804.
- (9) L'arxiu del marquès de Camps, en l'actualitat inventariat i dipositat a l'Arxiu Municipal de Salt, disposa d'una gran quantitat de cartes que el seu propietari rebia dels seus possibles lectors. Es comenta les possibilitats electorals, la situació política del moment i, també, se li formulen demandes i peticions de favors.
- (10) D'aquesta manera acaba l'**arrendament de masoveria** que la companyia formada per Joan Llach, Joan Antoni Salvatella, Josep Duran, Antònia Nadal, Jaume Feliu i Jaume Font fan a Josep Bou, pagès de Torroella de Montgrí, del mas Nou de Torroella, en data de 8 de febrer de 1764 (ADG-ACC. Llig. en foli 6.) Amb poques variants aquesta fórmula l'hem trobada repetida en altres contractes d'arrendament.
- (11) ADG-ACC. Llibre 9. **Llibre de notas que fan per la Casa y Heretat den Puig y Pujades del Castell de Bellcayre y la Heretat Thomasina del lloch dels Bons y la Heretat dels Rechts, totas del dit Puig. Fet y notat per lo Doctor Francesch Puig y Pujades, Fill de Antoni Puig, pagès del Castell de Bellcayre, en lo any mil sis cents noranta, dich 1690, f. 104.**
- (12) Disposem de dues edicions, una de crítica: S. CASANOVAS i CANUT; **Memòries d'un pagès del segle XVIII**, Barna. Curial-Departament de Filologia Catalana de la Universitat de Barcelona, 1978; i una altra, en paraules de Jordi Geli-M^a Angels Anglada, «pensada per un públic més general»: S. CASANOVAS i CANUT; **El manuscrit de Palau-Saverdera. Memòries d'un pagès empordanès del segle XVIII**, Col·lecció el Corral del Vent, Figueres, Carles Vallès Ed. Art.3, 1986.
- (13) Hem pogut consultar una còpia d'aquest manuscrit mercès a l'amabilitat de Mn. Ramon Tubau que n'havia donat referències a «Els gavatxos a Vilanant (1794-1795)» a **Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos** (1984), pp. 171-200.
- (14) Debem aquestes referències al Sr. F. Viader, gran coneixedor dels arxius patrimonials de les nostres contrades, que disposa de còpies de paràgrafs d'aquests manuscrits.

- (15) M. HERAS DE PUIG; **Biografia o explicació del arbre geneològic de la descendència de Casa Heras de Adri, desde lo any 1350 hasta 1850 compost per ...**, Girona, Llib. M. Suñer, 1857.
- (16) Utilitzem el títol que, a llapis, figura en la portada del llibre, potser posat per l'anterior bibliotecari M. Costa: **Recull de documents i notes de la Família Domènech**, B.P.P. Arxiu. Ms. Reg. 17.757.
- (17) IBIDEM, p. 206-207.
- (18) **Les I Jornades de Metodología Aplicada de las Ciencias Históricas** es celebraren a Santiago de Compostela del 24 al 27 d'abril de 1973 i les Actes es publicaren en 5 volums el 1975. Es de remarcar els volums dedicats a l'Edat Moderna i Contemporània pel que fa el tractament «metodològic» de la documentació notarial. Posteriorment, aquestes trobades s'han centrat en l'Edat Moderna; al respecte vegeu **La Documentación Notarial y la Historia, II Coloquio de Metodología Histórica Aplicada**, Universidad de Santiago de Compostela, Secret. de Publicaciones, 1984. 2 vol. En recull de les principals aportacions franceses, en especial les actes del **Colloque de Strasbourg** (1978), i espanyoles es pot trobar en l'estat de la qüestió d'A. EIRAS ROEL; «La documentación de Protocolos notariales en la reciente historiografía modernista» a **Estudios Históricos i Documents dels Arxius de Protocols VIII** (1980), pp. 7-27.
- (19) Sobre pillatges, allotjaments i tot el que suposa la presència dels exèrcits a l'Empordà durant les guerres de mitjan segle XVII, cal acudir a J. SANABRE; **La acción de Francia en Cataluña en pugna por la hegemonía de Europa (1640-1659)**, Barna, Real Academia de Buenas Letras, 1956 i **La Guerra dels Segadors a l'Empordà i la Casa Comtal de Peralada**, Eds. Biblioteca Palacio de Peralada, 1955. I la visió de Jeroni de Real, jurat i cronista gironí, contemporari dels fets, a J. BUSQUETS; «Població i societat a la Girona del segle XVII. El testimoni de Jeroni de Real» a R. ALBERCH, J. BUSQUETS, N. CASTELLS, J. CLARA, A. SIMON; **Girona a l'època Moderna: Demografia i Economia, Estudi General II** (1982), pp. 85-106. A partir de 1659 sabem poc de l'Empordà: A. COMPTE; «Un municipi empordanès sota el Vell Règim. Castelló d'Empúries en els segles XVI, XVII i XVIII» a A.I.E.E. (1963), pp. 9-79 i «La Guerra de Successió vista des d'un petit nucli urbà empordanès» A.I.E.E. XXV-II (1981), pp. 167-192; A. ALCOBERRÓ; «Entre segadors i vigatans: l'ocupació francesa de 1694-1698» «a l'Avenç 109 (Nov. 1987), pp. 40-46 i, també, «Les terres gironines durant l'ocupació francesa de 1694-98: Una aproximació» a A.I.E.E. XXIX (1987), 231-243.
- (20) La comparació de diferents capbreus d'abans i després de 1486 permet veure els fenòmens d'acumulació de terres per part d'una minoria de la comunitat pagesa. Sobre la Vall d'Aro: J. PORTELLA, A. L. SANZ, T. BRUGADA; «El cas de la Vall d'Aro (1486): un pacte de senyors enmig de pagesos miserables?» a **Revista de Girona** 118 (Set. Oct. 1986), pp. 44-49. Santi Soler ha fet el mateix exercici amb tres capbreus del senyoriu de Vilajoan en un treball que apareixerà als **Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos**.
- (21) Els principals estudis que vinculen el crèdit i l'endeutament a l'estructura agrària són recents. Cap, però no fa referència a les nostres contrades. Ll. FERRER i ALOS; «Censals, vendes a carta de gràcia i endeutament pagès al Bages (s. XVIII)» a **Estudis d'Història Agrària** 4 (1983), pp. 101-128; «L'Església com a institució de crèdit: les quotidianes distribucions de la Seu de Manresa en els segles XVIII i XIX» a **Recerques** 18 (1986), pp. 7-46 i l'edició de la seva Tesi Doctoral amb el títol **Pagesos, rabassaires i industrials a la Catalunya central (segles XVIII-XIX)**, Barna., Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1987, pp. 488-527. E. TELLO; «La utilització del censal a la Segarra del setcents: crèdit rural i explotació usurària» a **Recerques** 18 (1986), pp. 47-71 i «Propietat agrària i percepció de rendes. El paper de l'endeutament en la distribució social de les terres (Cervera 1744-1745)» a **Estudis d'història Agrària** 6 (1987), pp. 57-99. Les reaccions d'un censalista laic a partir de 1750 podeu veure-les a J. M^e TORRAS I RIBÉ; **Evolució social i econòmica d'una família catalana de l'Antic Règim. Els Padró d'Igualada (1642-1862)**, Barna, F. S.V.C., 1976, pp. 115-121.
- (22) B.P.P. Arxiu. Ms. Arxiu d'escripturas del mas Rossalló...
- (23) Cfr. N. SALES; «Feudalisme a França i Espanya en els segles XVI a XVIII; alguns aspectes» a **Manuscrits Revista d'Història Moderna** 1 (1985), pp. 17-27, en especial pp. 25-26 i, també, en la mateixa publicació M.DURAN; «El règim senyorial català a l'època Moderna: continuïtat i decadència», pp. 29-35, on sintetitza algunes conclusions de **Renda i producció agrària** (s. XVI-XVIII) a Catalunya: l'Alt Urgell, el Tarragonès, la Conca de Barberà, el Baix Empordà, Tesi Doctoral presentada a la U.A.B., 1984. Inèdita.
- (24) Arxiu Històric Municipal de Girona. I.I. 2.22. **Registres de Títols de Noblesa, any 1781-1837. Llig. 1. Llibre I. Índice de Títulos y Privilegios presentados al muy Illtre. Ayuntamiento de la Ciudad de Gerona desde el 1781.**

- (25) Cfr. Y. BARBAZA; **Le paysage humain de la Costa Brava**, París, A. Colin, 1966. H. ESTALELLA; **La propietat de la terra a les comarques gironines**, C.U.G., 1984 i «La gran propietat a les comarques gironines» a **Recerques** 16 (1984), pp. 71-92. R. CONGOST; «Notes sobre la propietat de la terra a les comarques gironines durant la segona meitat del segle dinou» a **Estudi General. Revista del C.U.G.** 1, Vol. I (1981), pp. 211-221.
- (26) Vegeu P. VILAR; **Catalunya dins l'Espanya Moderna**, Barna. Eds. 62, 1986, en especial el volum III: pp. 213-217, 264-265 i 308-316. M. DURAN; **Renda i producció agrària...** J. SURROCA; **El conreu de l'arròs a l'Empordà**, Tesi de Llicenciatura presentada a la U.B., sense data; un resum amb el títol «El conreu de l'arròs a l'Empordà durant el segle XVIII» a **Estudis d'Història Agrària** 2 (1979), pp. 73-94. Per al vuit-cents, D. ARMENGOL; **La agricultura en el Alto Ampurdán a mediados del siglo XIX**, Separata dels A.I.E.E. (1979-80), 137 pp. R. GARRABOU; «La burguesia agrària gironina durant el segle XIX» a **Revista de Girona** 112 (1985), pp. 9-14, I. E. SAGUER; **La producció agrària en dos masos del Baix Empordà, 1801-1864**, inèdit, analitza, les collites dels masos Coloma i Sabater de Serra de Daró a partir d'una comptabilitat patrimonial. La principal aportació de conjunt segueix essent Y. BARBAZA; **Op. Cit.**
- (27) Vegeu, per a l'Empordà: D. ARMENGOL; «Les transformacions de l'agricultura: alguns aspectes de la revolució agronòmica a l'Alt Empordà» a R. ALBERCH, D. ARMENGOL, J. CLARA, J. NADAL, J. PORTELLA; **Girona al segle XIX**, Girona, Gòthia, 1978, pp. 65-94; per Catalunya: E. GIRALT; «L'evolució de l'agricultura al segle XIX» a **Història de Catalunya**, Vol. V. Barna, Salvat, 1978, pp. 20-38, i R. GARRABOU, J. PUJOL; «El canvi agrari a la Catalunya del segle XIX» a **Recerques** 19 (1987), pp. 35-83.
- (28) M. MORINEAU; **Les faux-semblants d'un démarrage économique: agriculture et demographie en France au XVIII^e siècle**, París, A. Colin, 1970.
- (29) Cfr. R. CONGOST; «Reflexions sobre la renda de la terra a la regió de Girona en l'etapa final de l'Antic Règim, 1770-1840» a **Terra, treball i propietat. Classes agràries i règim senyorial als Països Catalans**, Barna, Centre de Treball i Documentació-Crítica, 1986, pp. 259-272.
- (30) Tot i que les referències a l'Empordà són mínimes, podeu trobar una visió global del funcionament del municipi català a J. M^a TORRAS i RIBÉ; **Els municipis catalans de l'Antic Règim (1453-1808)**. (Procediments electorals, òrgans de poder i grups dominants), Barna, Curial, 1983.
- (31) L'estudi de la parròquia com a aglutinant de la comunitat pagesa ha estat iniciat per J. M^a PUIGVERT; **Una parròquia catalana del segle XVIII a través de la seva consuetud (Riudellots de la Selva)**, Barna., F.S.V.C., 1986. Vegeu també els suggeriments de N. SALES; «Església, masia i poble (segles XVI, XVII i XVIII)» a **Revista de Catalunya** 16 (1988), pp. 60-72.
- (32) J. MATAS; «Repartiment de terres comunals a finals del segle XVIII: el cas d'Ullastret» a **Jornades d'Història de l'Empordà. Homenatge a J. Pella i Forgas**, Girona, Patronat F. Eiximenis, 1987, pp. 240-241.
- (33) L'estudi més important és el de J. SURROCA; **El conreu de l'arròs... els avalots** a pp. 68-74 i el procés legislatiu a pp. 76-93. També hi ha algunes referències a Y. BARBAZA; **Op. Cit.**, p. 287 i P. VILAR; **Op. Cit.**, Vol. III, pp. 308-316. Per aquest darrer autor «L'agricultura d'especulació (l'arròs) ha engendrat la lluita de classes».
- (34) I. TERRADES; **El Cavaller de Vidrà. De l'ordre i el desordre conservadors a la muntanya catalana**, Barna., Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1987. Vegeu el capítol IV, pp. 179-303. Amb la «movetata» de l'anàlisi dels «punts de lectura» i després de farragoses cites d'autors del dret, la religió, la història etc. arriba a la conclusió que «famílies com la del Cavaller visqueren l'època de transformacions entre els segles XVIII i XIX d'una manera complexa. No hi hagué només un conflicte entre Il·lustració i reacció, entre liberalisme i absolutisme. Hi hagué una tensió, algunes contradiccions i una sortida forçada i fracassada...» (p. 303).

APÈNDIX

TIPOLOGIA DOCUMENTAL DELS ARXIUS PATRIMONIALS

El llistat que segueix no té pretensions d'exhaustivitat, simplement reflecteix els documents que, més sovint, es troben en els arxius patrimonials agraris. Una breu explicació la trobareu a P. GIFRE, M. A. ADROER «Inventari dels arxius patrimonials a les comarques gironines» a **Revista de Girona** 119 (Nov. Des. 1986), pp. 81-84 i també a la Ponència que amb el títol «Arxius privats i arxius patrimonials a Catalunya» vàrem presentar a les **Primeres Jornades d'Arxivística de Catalunya**.

0. Llibres mestres i inventaris documentals.

1. Documentació familiar i patrimonial.

1.1 Familiar: Genealogia i heràldica

- Partides: de bateig, naixement, defunció
- Nupcials i capítols matrimonials
- Heretaments
- Testaments
- Codicils
- Tutories
- Fundacions de misses i aniversaris
- Títols, privilegis
- Correspondència
- Memòries, dietaris

1.2. Patrimonial: Inventaris de béns

- Plànols de propietats
- Acanaments i atermenaments
- Establiments
- Precaris

1.2.1. Transferències de propietat: Compra-vendes

- Ratificacions
- Vendes a carta de gràcia
- Revendes
- Compra-vendes del dret de lluir i
quitar
- Permutes
- Agnicions de bona fe
- Cessions i donacions
- Preses de possessió

1.2.2. Crèdit i endeutament: Violaris

- Censals
- Ratificacions
- Llevadors de censals i violaris
- Lluïcions de censals i violaris
- Debitoris
- Préstecs
- Beneficis, causes pies...

- 1.2.3. **Administració:** Arrendaments
Ajustaments de preu
Comptabilitats: àpoques, rebuts, llibres...
Atorgaments de poders (procures)
- 1.3. **Diversa:** Renúncies
Definicions
Llicències
2. **Plets:** Plets
Concòrdies, convenis i transaccions
Arbitratges
Sentències
Judicis verbals
Recursos
3. **Documentació municipal:** A causa de la varietat documental i del fet que es tracta en un altra conferència, no entrarem a comentar els diferents tipus documentals.
4. **Documentació religiosa:** És el mateix cas que l'anterior.
5. **Drets i rendes feudals:** Capbreus
Reconeixements de senyoria
- 5.1. **Prestacions pel domini útil:** Llevadors de censos
Apoques de censos, de foriscapi, lluïisme,...
Reduccins de censos
Dret de fàdiga
Firmes per raó de senyoria
Delmes i primícia
- 5.2. **Domini directe:** Compra-venda de senyoria directa
Arrendaments del cobrament de drets feudals
Batllius de sac.
6. **Biblioteca:** Disposicions legals
Bans, proclames i decrets
Premsa
Fulls volants
7. **Documentació diversa:** Material pedagògic-escolar
Cures medicinals
Receptes culinàries
Poemes i cançons